

ધોરણ - 9

સામાજિક વિજ્ઞાન

પાઠ - 14

ભારત : સ્થાન, ભૂસ્તરીય રચના
અને ભૂપૃષ્ઠ - II

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન : 1 નીચેના પ્રશ્નોના ટ્રંકમાં ઉત્તર લખો :

(1) હિમાલય પર્વતશ્રેણીઓમાં કયા કયા ઘાટ આવેલા છે?

➤હિમાલય પર્વત શ્રેણીઓમાં શિક્કાલા, જેલા પલા, નાથુલા વગેરે ઘાટ આવેલા છે.

(2) રેગોલિથ એટલે શું ?

➤ભૂમિ આવરણમાં ખડકો નાના મોટા દુકડા, કંકરા, માટી, રજ વગેરે હોય છે જેને રેગોલિથ કહેવામાં આવે છે. રેગોલિથમાં શરૂઆતમાં ફક્ત જૈવિક દ્રવ્યો હોય છે.

(3) ખડકોના મુખ્ય કેટલા અને કયા કયા પ્રકારો પડે છે.

➤ ખડકોના મુખ્ય ત્રણ પ્રકારો પડે છે,

1. આંનેય ખડકો
2. પ્રસ્તર ખડકો
3. રૂપાંતરિત ખડકો

(4) જમીન-નિર્માણની પ્રક્રિયા વિશે જણાવો.

તાપમાનના મોટા ફેરફારો, વરસાદ, હિમ, હવા, વનસ્પતિ, જીવજંતુઓ વગેરે પરિબળોની અસરથી ખડકોનું ખવાણ થાય છે. તેનાથી ખડકોની ઉપરની સપાટીનો ભૂકો બની ભૂમિ - આવરણ રચાય છે તેમાં ખડકોના ટુકડા કાંકરા, માટી- ૨૪ વગેરે હોય છે જે રેગોલિશ કહેવાય છે તેમાં જૈવિક દ્રવ્યો હવા અને પાણી ભરીને જમીન બને છે.

પ્રશ્ન : 2 નીચેની શબ્દો-સંકળપનાઓ સમજવો :

(1) નિક્ષેપણ

➤ નદી, હિમનદી, પવન, દરિયાના મોજા જેવા ઘસારાના પરિબળો દ્વારા થતો કંપ માટીનો પથરાટ નિક્ષેપણ કહેવાય છે. પૂરના મેદાનો, નદી વચ્ચેના ટાપુઓ, નદીના મુખ ત્રિકોણ પ્રદેશો (ડેલ્ટા) વગેરે ઘણાં ભૂમિસ્વરૂપો નિક્ષેપણથી રચાય છે.

(2) બાંગર

➤ તરાઇની દક્ષિણે નદીઓના જૂના કંપના થર બાંગર કહેવાય છે.
કંપના નિરંતર થતાં જમાવને કારણે તે નવા પુરનાં મેદાનોથી
થોડી ઉંચાઈએ આવેલા પગથિયા સમાન દેખાય છે.

(3) ખનીજ

➤ નિશ્ચિત અણુ રચના, અમુક ચોક્કસ રાસાયણિક બંધારણ અને
સમાન ગુણધર્મ ધરાવતા ઘન, પ્રવાહી કે વાયુ પદાર્થોને ખનીજ કહે
છે.

(4) ખડક

➤ પૃથ્વીના પોપડા માં કે ભૂ-કવચમાં આવેલા બધા જ ઘન પદાર્થને
ભૂસ્તર શાસ્ત્રીની ભાષામાં ખડક કહે છે.

(5) જમીન

➤ તાપમાનના મોટા ફેરફારો, વરસાએ , હિમ, હવા, વનસ્પતિ , જીવ જંતુઓ
વગેરે પરિબળોની અસરથી ખડકોનું ખવાણ થાય છે. તેનાથી ખડકોની
ઉપરની સપાઠીનો ભૂકો બની ભૂમિ- આવરણ રચાય છે. તેમાં ખડકોના
ટુકડા, કાંકરા, માટી - ૨૪ વગેરે હોય છે જે રેગોલિથ કહેવાય છે, તેમાં
જૈવિક દ્રવ્યો, હવા અને પાણી ભળીને જમીન બને છે.

પ્રશ્ન : 3 નીચે આપેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર મુદ્દાસર આપો :

(1) ભારતના દ્વીપસમૂહો

- ભારત બે દ્વીપસમૂહો ધરાવે છે. (1) લક્ષ્યદ્વીપ ટાપુઓ અને (2) અંદર્માન તથા નિકોબાર ટાપુઓ, આ બંને દ્વીપસમૂહોની ઉત્પત્તિ જુદા જુદા પ્રકારે થઈ છે.
- લક્ષ્યદ્વીપ ટાપુઓ અરબ સાગરમાં કેરળના કિનારાથી 280 થી 480 કિમી દૂર આવેલા છે. આ દ્વીપસમૂહ પરવાળાના નિક્ષેપથી રચાયેલા નાના નાના ટાપુઓનો બનેલો છે. તેમાંના ઘણાનો આકાર ઘોડાની નાળ જેવો છે. આ પ્રકારના પરવાળાના દ્વિપોને એટોલ' (atoll) કહે છે. લક્ષ્યદ્વીપ સમૂહમાં કુલ 27 ટાપુઓ છે જેમાંના 11 પર વસ્તી છે.

➤ અંદમાન અને નિકોબાર ટાપુઓ બંગાળાની ખાડીમાં કોલકતા અને ચેન્નાઈથી લગભગ 1200 કિમીના સમાન અંતરે આવેલા છે. આ ટાપુઓ લક્ષ્ણાંત્રીપ ટાપુઓ કરતાં મોટા, સંખ્યામાં વધુ અને વધારે વિસ્તૃત ક્ષેત્રમાં પથરાયેલા છે. નાના-મોટા કુલ 572 ટાપુઓમાંથી અંદમાન જૂથના કુલ 25 ટાપુઓ અને નિકોબાર જૂથના કુલ 13 ટાપુઓ પર વસ્તી છે. બાકીના ટાપુઓ નિર્જન છે. આ ટાપુઓ નિમજ્જન-પર્વત શ્રેણીઓનાં રિખરો છે.

- એ પૈકી કેટલાક જવાણમુખી કિયા દ્વારા બનેલા છે. આમાંના કેટલાક દ્વીપોની લંબાઈ 60 થી 100 કિમી જેટલી છે. નિકોબાર દ્વીપસમૂહ લગભગ 350 કિમીના અંતરમાં ફેલાયેલો છે.
- અંદમાન-નિકોબાર દ્વીપસમૂહો દેશની વ્યુહાત્મક સુરક્ષાની દાઢિએ ઘણા મહત્વપૂર્ણ છે.

(2) ભારતની જમીનના પ્રકારો જણાવી વિસ્તૃત માહિતી આપો.

➤ ભારતની જમીનોને છ પ્રકારોમાં વહેંચવામાં આવે છે.

➤ 1. કંપની જમીન 2. કાળી કે રેગુર જમીન, 3. રાતી જમીન

પડખાઉ કે લેટેરાઇટ જમીન, 5, પર્વતીય જમીન અને

6. રણપ્રકારની જમીન

□ 1. કંપની જમીન

➤ કંપની જમીન દેશના મોટા વિસ્તારમાં જીવા મળે છ. તે મુખ્યત્વે

ઉત્તરનાં મેદાનો, કિનારાનાં મેદાનો અને છતીસગઢ બેસિનમાં

આવેલી છે.

- કંપની જમીનના બે પ્રકાર છે : ખદર અને બાંગર, નદીઓના નિક્ષેપથી બનેલી નવા કંપની જમીન ખદર નામે ઓળખાય છે. આવી જમીનો મોટી નદીઓના નજુકનાં ક્ષેત્રોમાં જોવા મળે છે. નદીઓના ઉપરવાસમાં આવેલી જૂના કંપની જમીનો બાંગર કહેવાય છે.
 - ખદર જમીન પ્રમાણમાં રેતાળ અને આછા રંગની હોય છે, જ્યારે બાંગર જમીન ચીકણી અને ઘેરા રંગની હોય છે.
 - કંપની જમીનની ફળકૃપતા જુદી જુદી જગ્યાએ ભિન્ન ભિન્ન હોય છે, પરંતુ એકંદરે આ જમીન ઘણી ઉપજાઉ હોય છે.
- ભારતમાં પંજાબ, ઉત્તર પ્રદેશ, બિહાર, પશ્ચિમ બંગાળ વગેરે રાજ્યોમાં કાપની જમીન આવેલી છે.

□ 2. કાળી જમીન

- કાળી જમીન દખાણા ભારતના ઉચ્ચપ્રદેશોમાં મુખ્યત્વે મહારાષ્ટ્ર, પશ્ચિમી મધ્ય પ્રદેશ, ઉત્તર કર્ણાટક, આંધ્ર પ્રદેશ, તેલંગાણા, તમિલનાડુ અને ગુજરાતમાં આવેલી છે.
- તે રૂપાંતરિત ખડકોમાંથી બનેલી છે.
- તે કસદાર અને ચીકણી હોય છે અને ભેજને લાંબા સમય સુધી જગતી રાખવાની ક્ષમતા ધરાવે છે.
- તે કપાસના પાક માટે ખૂબ અનુકૂળ હોવાથી કપાસની 'કાળી જમીન' તરીકે ઓળખાય છે. તે 'રેગુર' નામે પણ જાણીતી છે.

□ 3. રાતી જમીન :

- ભારતમાં રાતી જમીન મોટા ભાગે ગોવા. તમિલનાડુ, કર્ણાટક, આંધ્રપ્રદેશ, છત્તીસગઢ, ઓડિશા અને ઝારખંડના કેટલાક ભાગોમાં અને ઉત્તર-પૂર્વનાં રાજ્યોમાં આવેલી છે,
- તે ખાસ કરીને અભિનિકૃત અને રૂપાંતરિત ખડકો ધરાવતાં ક્ષેત્રોમાં છે.
- તેનો રાતો રંગ તેમાં રહેલા લોહતત્ત્વ અને અન્ય સેન્ટ્રિય તત્ત્વોને આભારી છે.
- જ્યાં જમીનના કણો ઘણા બારીક છે અને થર જડા છે ત્યાં તે છિદ્રાળુ અને ઉપજાઉ છે.

□ 4. પડખાઉ કે લેટેરાઇટ જમીન :

- પડખાઉ જમીન પશ્ચિમ મહારાષ્ટ્ર, ગોવા, કર્ણાટક, કેરલ, ઓડિશા, અસમ અને મેઘાલયના કેટલાક ભાગોમાં જોવા મળે છે.
- ભારે વરસાદને લીધે જમીનના ઉપલા પડમાંથી દ્રાવ્ય ક્ષારો ધોવાઈને પડખાઉ જમીન બને છે.
- ધોવાઈ ગયેલા પડમાં લોહ અને એલ્યુમિનિયમ તત્ત્વોનાં સંયોજનોનું પ્રમાણ વધુ હોવાથી તે રાતી દેખાય છે.
- પડખાઉ જમીનમાં જૈવિક દ્રબ્યોનું પ્રમાણ ઓછું હોવાથી તે ઓછી ફળદ્રુપતા ધરાવે છે.

□ 5. પર્વતીય જમીન

- ભારતમાં પર્વતીય જમીન હિમાલય અને પૂર્વની પર્વતશ્રેણીઓ ધરાવતાં જમ્મુ-કશ્મીર, હિમાચલ પ્રદેશ, ઉત્તરાખંડ, સિક્કિમ અને અરુણાચલ પ્રદેશમાં જોવા મળે છે.
- જંગલવાળા ભાગોમાં આ જમીનમાં જૈવિક દ્રવ્યો વધુ હોય છે.
- શિવાલિક પર્વતશ્રેણી પર આ જમીન ઓછી કસવાળી, અપરિપક્વ, રેતાળ, છિદ્રાળુ અને જૈવિક દ્રવ્યોના અભાવવાળી જોવા મળે છે.

□ 6. રણપ્રકારની જમીન

- ભારતમાં રણપ્રકારની જમીન રાજ્યસ્થાન, ગુજરાત, પંજાબ અને હરિયાણાના શ્રેષ્ઠ ક્ષેત્રોમાં આવેલી છે.
- અહીં કેટલીક રેતી મુખ્યત્વે પવન દ્વારા થયેલા સ્થાનિક ખવાળાથી ઉદભવી છે.
- તો કેટલીક સિંધુઘીણ માંથી ઊડી આવીને જમા થઈ છે.
- કેટલાક ક્ષેત્રોમાં ક્ષાર કણોની અધિકતા અને જૈવિક દ્રવ્યો ની ઓઇપ જોવા મળે છે. અહીં જે વિસ્તારમાં માટીના કણોનું પ્રમાણ સારું છે અને ક્ષારતા ઓઇફી છે ત્યાં સિંચાઈની સગવડો થવાથી એતી થવા લાગી છે.

(3) ખનીજોનું વર્ગીકરણ કરો.

► ખનીજોનું સામાન્ય વર્ગીકરણ :

□ 1. ધાતુમય ખનીજો :

- I. ક્રીમતી ધાતુમય ખનીજો : સોનુ, રૂપુ (ચાંદી), પ્લેટિનમ વગેરે.
- II. હલકી ધાતુમય ખનીજો : મેંબ્રેનિયમ, બોક્સાઇટ, ટીટાનિયમ વગેરે,
- III. સામાન્ય ઉપયોગમાં લેવાતા ખનીજો: લોઘંડ, તાંબુ, સીસું, જસ્ત, કલાઈ,
નિકલ વગેરે.
- IV. મિશ્રધાતુના રૂપે વપરાતાં ખનીજો: કોમિયમ, મેંગેનીઝ, ટંગસ્ટન, વેનેડિયમ
વગેરે.

2. અધ્યાતુમય ખનીજો:

ચૂનાના પણ્ણર, ચોક, એમ્બેસ્ટોસ, અબરખ, ફલોરસ્પાર, જિઝ્સમ
(ચિરોડી), ગંધક, હીરા વગેરે.

3. સંચાલન શક્તિ માટે ઉપયોગમાં લેવાતાં ખનીજો :

કોલસો, ખનીજ તેલ, કુદરતી વાયુ, યુરેનિયમ, થોરિયમ વગેરે.

પ્રશ્ન : 4 નીચે આપેલા પ્રશ્નોમાં યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરી જવાબ પૂર્ણ કરો :

(1) પતકાઈ ટેકરીઓ : અરુણાચલ પ્રદેશ : ભૂસાઈ : _____

- (A) નાગાલેન્ડ
- (B) મણિપુર
- (C) મિઝોરમ**
- (D) મેઘાલય

(2) નીચેનામાંથી કયું વિધાન ખોટું છે ? શોધો

(A) કશીશ : સોનું, ચાંદી, પ્લેટિનમ કીમતી ધાતુમય ખનીજો છે.

(B) કિન્ડી : બોક્સાઇટ, ટીટાનિયમ અને મેઝેશિયમ વગેરે હલકી ધાતુમય ખનીજો છે.

(C) ધૂવી : ટંગસ્ટન, મેંગેનીઝ અને ક્રોમિયમ વગેરે અધાતુમય ખનીજો છે.

(D) નિધિ : સીસું, તાંબું અને લોખંડ વગેરે સામાન્ય ઉપયોગમાં લેવાતાં ખનીજો છે.

(3) સાચાં જોડકાં જોડો :

અ

(1) પ્રસ્તર ખડક

(2) રૂપાંતરિત ખડક

(3) આગ્નેય ખડક

બુ

(A) ગ્રેનાઇટ

(B) ચૂનાનો ખડક

(C) આરસપહણ (માર્બલ)

(A) 1-B, 2-C, 3-A

(C) 1-C, 2-B, 3-A

(B) 1-A, 2-C, 3-B

(D) 1-B, 2-A, 3-C

(4) નીચેનામાંથી કયું વિધાન સાચું છે ?

(A) પશ્ચિમઘાટ ઉત્તરક્ષેત્રમાં વધુ ઊંચાઈ ધરાવે છે.

(B) કણ્ણાટકમાં પશ્ચિમઘાટને નીલગિરિ કહે છે.

(C) પશ્ચિમઘાટ અરબસાગરને કિનારે અવિચિન્હન રૂપે ઉત્તર-દક્ષિણમાં વ્યાપ્ત છે.

(D) કેરળ અને તમિલનાડુની સીમા પર પશ્ચિમઘાટને સહ્યાદ્રિ કહે છે.

(5) અરવલ્લી અને વિંધ્યાચળની વચ્ચે કયો ઉચ્ચપ્રદેશ આવેલો છે ?

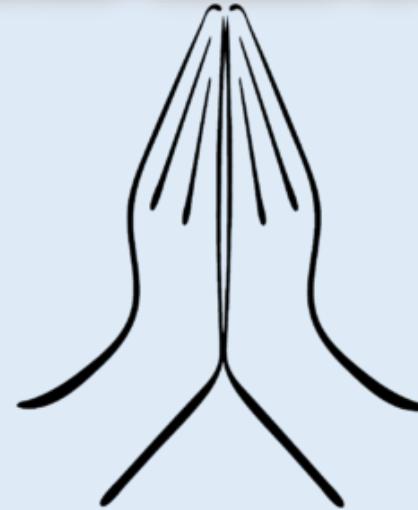
(A) છોટા નાગરપુરનો

(B) માણવાનો

(C) દઘણાનો

(D) શિલોંગનો

THANKS

FOR WATCHING